

ВІКОВА НОРМАТИВНА КРИЗА «23 РОКІВ»: БАЗОВІ КОНЦЕПТИ

AGE NORMATIVE “23 YEARS” CRISIS: BASIC CONCEPTS

Стаття присвячена кризі «23 років», або «кризі вступу в дорослість» як віковому нормативному перехідному періоду («великій кризі») між суміжними віковими стабільними періодами юнацтва й дорослості. Розкрито зміст окремих базових методологічних концептів для розуміння її психологічного змісту, в основі якого знаходиться поняття «симптом» як системне динамічне утворення (переживання), що залежить від психогенних чинників і соціальних організованих і неорганізованих впливів. Установлено таке: 1) історичні календарні витоки у вивченні нормативних криз, зокрема кризи «23 років», зачатковані педологічною концепцією, 2) стратегія пізнання її психологічних особливостей має використовуватися в дослідницьких координатах принципів історизму, природовідповідності та провідних ознак психічного розвитку (дискретність, фазовість, циклічність). Емпірично виокремлено основні симптомокомплекси переживань (окремо для кожної статі) і проведено їх порівняльний аналіз для уникнення вікової інтервальної невизначеності й термінологічного хаосу в назвах нормативних криз. Розроблено й апробовано дослідницький інструментарій для визначення функціональної значущості симптомокомплексу кризи «23 років» у віковому діапазоні «21–24 роки» життєвого шляху людини з метою збереження, зміцнення в неї фізичного та психічного здоров'я, підвищення продуктивності праці. З'ясовано, що негативні симптоми є показниками розвитку або «не-розвитку» стану позитивного симптомокомплексу (кожний позитивний симптом апіорі знаходиться у сфері цілеспрямованого впливу конкретного негативного симптому). Розкрито важливість 1) тематичних лонгітюдних досліджень вікових нормативних криз, суміжних стабільних періодів уже в зрілості й похилому віці, 2) удосконалення наявного і створення нового дослідницького інструментарію з перспективою доказової констатації та прогнозування перебігу психічного розвитку і, як наслідок, унеможливлення суб'єктивного тлумачення змісту вікової періодизації життя людини.

Ключові слова: педологія, переживання, принцип історизму, симптомокомплекс, етапність, циклічність.

The historical calendar origins of age crises initiated by the pedological concept were demonstrated in the study. Several issues were updated 1) the social significance of the crisis “of 23 years”, or the “crisis of adulthood”, as a normative age transition period (“big” crisis) between adjacent age-stable periods of youth and adulthood, 2) development of the effective research tools to clarify the specifics of the meanings of its symptoms (symptoms of emotions) in order to preserve and strengthen a person's physical and mental health, increase their labour productivity. It was shown that the strategy of its cognition should take place in the research coordinates of age crisis development with the help of the principles of historicism and nature accordance (the key indicators are discreteness, phase occurrence, cyclicity). Leading cognitive provisions were formulated to clarify the psychological content of symptoms of emotions – systemic dynamic phenomena that depend on the psychogenic factors and social influences (typology of symptoms, their main blocks, properties, relationships between the positive and negative emotions). The basic symptoms complexes (separately for each gender) were empirically determined, and their comparative analysis was performed. Psychological tools were developed and tested to clarify the structural and functional features of typical and concomitant symptoms in the 21–24-years age range (the research algorithm in the range of collecting empirical information – processing the obtained results was completed). The reliability of the hypotheses according to which negative characteristics (emotions) are indicators of favourable personal transformations (every positive symptom in the period of age crises is a priori in the sphere of strong targeted influence of a certain negative symptom) was proved. Emphasis was placed on the need for the thematic longitudinal psychological studies of age-related normative and non-normative crises, stable periods in order to differentiate the main new created phenomena in them with the possibility of developing the targeted social strategies for the effective human development.

Key words: pedology, emotions, historicism principle, symptoms complex, phase occurrence, cyclicity.

УДК 159.942.6–053.6
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.71.21>

Поліщук В. М.

д.психол.н., професор,
професор кафедри теоретичної
та консультативної психології
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Поліщук С. А.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
Національний університет «Києво-
Могилянська академія»

Вступ. На тривалу календарну перспективу парадигма української психології як фактор національної безпеки держави та її громадянського суспільства має *акцентовано* визначати й розв'язувати актуальні освітні стратегії, спрямовані, зокрема, на вивчення *вікового кризового розвитку* людини, дослідницький стан якого досі залишається здебільшого на рівні теоретичних міркувань у ситуації нечисленних лонгітюдних експериментальних розвідок, тоді як ще в 1920–30-х рр. радянською педологією систематизовано масштабну, але, як правило, нині маловідому тематичну інформацію [1; 4]. У зв'язку з цим, на основі методологічних принципів історизму (розгляд життєвого явища в соціальному вимірі минулого, тепе-

рішнього, майбутнього часу) і природовідповідності (дискретність, фазовість, циклічність розвитку) актуалізується нагальний суспільний запит до психологічної науки про розроблення прогностичного диференційованого підходу до людини у вікових нормативних кризах на основі конструктивного вивчення переживань (симптомів) [3] з наступним їх розмежуванням зі структурно-функціональними характеристиками ненормативних криз і стабільних періодів для встановлення реальної, а не споглядальної, вікової адреси в життєвому шляху, а отже, можливостей пізнання й самопізнання. Успішне виконання цього завдання можливе як пізнавальний варіант за умови, згідно з якою зміст індивідуального розвитку знаходиться саме в пере-

хідних періодах, або вікових нормативних кризах, унаслідок чого унеможлиблюється термінологічна та хронологічна невизначеність у виокремленні і тлумаченні вікових періодів типу «криза середнього віку», «криза 30 років», «криза 40 років».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історико-психологічний дискурс наукових уявлень українських учених про переживання засвідчує поліаспектність їхнього змісту, наприклад: у переживанні відображаються середовищні й особистісні чинники розвитку (І.Бех), структуризація вчинку (В.Роменець), різний часовий вимір (Є.Ільїн), диференціація виявів (Л.Бондаревська); формування довіри (Т.Зелінська, Т.Титаренко) [3; 4].

У західноєвропейській психології до кінця 1980-х рр. інтерпретація змісту вікових нормативних криз схожа на тлумачення вікових ненормативних криз (J. Bamber, R. Grinker, L. King, G. Rittman та ін.), тобто категорія «розвиток» зіставляється лише із ситуативними соціальними координатами (Г.Айзенк, Дж.Кеттел, А.Маслоу, Г.Олпорт) без визнання окремих закономірних «стабільних» стадій, а особливо «кризових» (А.Валлон, Е.Еріксон, Д.Левінсон, Г.Шіхі, З.Фрейд та ін.). Як наслідок, феноменологія «циклічності», «фазовості», «дискретності» ніколи не була пізнавальним пріоритетом [2], що пояснюється також прагматичністю західноєвропейських наукових авторитетів, у яких домінувало пошукове верховенство «індивідуальних особливостей людини».

Однак тодішня дослідницька ситуація започаткувала витоки вивчення вікових закономірностей розвитку як тенденційних явищ певного хронологічного діапазону, що дають змогу встановити діалектику понять «типове» й «нетипове» з перспективою доказового прогнозування їх майбутнього перебігу: вихідна причинність такої переорієнтації на вивчення вікових груп у зіставленні з конкретними життєвими стадіями асоціюється, зокрема, із соціальними молодіжними протестами 1960–70-х рр. і нині посилюється політичною аморфністю багатьох громадян Європи, які навіть перед реальними воєнними загрозами для своєї держави, особистої діяльності й життя досі не вважають за потрібне поєднувати індивідуальні та національні безпекові інтереси.

Мета статті – оприлюднити гендерний структурно-функціональний зміст великої вікової нормативної кризи «23 років» як перехідного періоду від юнацького віку до дорослості.

Виклад основного матеріалу. На основі теоретико-емпіричних результатів визначено базові концепти для вивчення вікових нормативних криз як феноменів (прикладі): 1. Симптом – це окреме переживання, яке позначає особливості перебігу вікового розвитку. 2. Термінологія віку: «віковий інтервал» – це хронологічна низка, із кількох календарних років (23–24; 24–25 рр. тощо); «віковий період» – сукупність вікових інтервалів, які позначають календарну тривалість вікових криз. 3. Структура симптомокомплексу (симптоми):

1) «загальні» – низка всіх можливих симптомів; 2) «основні» – типові й супутні (позитивні й негативні), які відрізняються за частотою і силою виявів на користь «типових»: а) «типові»: блок «АС» (активне самоствердження особистості у взаєминах); блок «ПС» (пасивне самоствердження у взаєминах); блок «НС» («нейтральні» переживання, або байдужість, як вихідна основа для розвитку сприятливої чи несприятливої трансформації блоків «АС», «ПС» і супутніх симптомів); б) «супутні»: домінантні переживання, які детермінують типові симптоми (окремо – позитивні й негативні), причому їх частотність, як правило, домінує над силою виявів.

Установлено, що перебіг кризи «23 років» є найскладнішим (кількість фаз, гендерна диференціація) порівняно з динамікою попередніх великих нормативних криз (кризи «3 років» і «13 років»). Так, у дівчат, жінок її календарна тривалість – це 21–24-річний інтервал, де перша (сильна) фаза формується після 21–22-річного віку, а друга (слабка) – до досягнення 23–24 років (характерно, що фазові тенденції є аналогами кризи «13 років»).

Як наслідок, до кінця 23-річного віку визначається її остаточна структура: 1. Позитивні симптоми: 1) типові: гордість за власні досягнення, уміння самооцінювати, уміння самоконтролю, переживання власних успіхів чи невдач, прагнення до самостійності, старанність, оптимізм; 2) супутні (домінування сили виявів над частотою, за винятком відповідальності, організованості, уміння співпрацювати): уміння співпрацювати, домагання ролі дорослого, організованість, відповідальність, упертість як наполегливість. 2. Негативні симптоми: 1) типові: «блок АС» (дратівливість, хитрість, індивідуалізм, пристосовництво); «блок ПС» (зарозумілість, заздрість, корисливість); 2) супутні (домінування сили виявів над частотою, за винятком небалістості): небалістість, зухвалість, байдужість, лихослів'я.

Взаємовплив типових полярних симптомів (позитивних і негативних): 1) індивідуалізм, хитрість, пристосовництво є показниками «не-розвитку» всіх позитивних симптомів; 2) зарозумілість – усіх, крім умінь самоконтролю; 3) пристосовництво – усіх, крім переживань власних успіхів чи невдач, оптимізму; 4) заздрість – уміння самоконтролю (менше – прагнення до самостійності, уміння самооцінювати, старанності); 5) корисливість – уміння самоконтролю (менше – прагнення до самостійності, гордості за власні досягнення, уміння самооцінювати, старанності).

Відсутність помірної перспективи в розвитку симптомів поляризує решту перспектив, визначаючи життєвий неспокій світу переживань.

Структура кризи «23 років» у юнаків, чоловіків: 1. Позитивні симптоми: 1) типові: прагнення до самостійності, оптимізм, гордість за власні досягнення, уміння співпрацювати, переживання власних успіхів чи невдач; 2) супутні (домінування частоти виявів над їхньою силою): уміння самоо-

цінювати, домагання ролі дорослого, уміння самоконтролю. 2. Негативні симптоми: 1) типові: «блок АС» (лихослів'я, корисливість, дратівливість, індивідуалізм, пристосовництво); «блок ПС» (упертість як неслухняність, негативізм, зарозумілість); «блок НС» (лінощі); 2) супутні (домінування сили виявів над частотою): хитрість, пізнавальна обмеженість.

Взаємовплив типових полярних симптомів: 1) лихослів'я, зарозумілість, дратівливість, негативізм, упертість як неслухняність, лінощі, пристосовництво, корисливість – це показники «не-розвитку» всіх позитивних симптомів; 2) корисливість – усіх симптомів, крім оптимізму; 3) пристосовництво – передовсім гордості за власні досягнення (менше – прагнення до самостійності, переживання власних успіхів чи невдач, уміння співпрацювати).

Методика 1

Симптоми кризи «23 років» (21–24-річні юнаки, чоловіки).

Позитивні типові симптоми (ПТС): група I (1. Не прагне до самостійності. 2. Відсутня гордість за

власні досягнення. 3. Не хвилюється через власні успіхи чи невдачі. 4. Нездатний до співпраці. 5. Песиміст); група II (6. Поодинокі вияви прагнення до самостійності. 7. Поодинокі вияви гордості за власні досягнення. 8. Іноді хвилюється за власні успіхи чи невдачі. 9. Співпрацює епізодично. 10. Песимізм переважає оптимістичним настроєм); група III (11. Прагне до самостійності. 12. Гордий за власні досягнення. 13. Хвилюється за власні успіхи чи невдачі. 14. Уміє співпрацювати. 15. Оптиміст).

Позитивні супутні симптоми (ПСС): група 1 (1. Нездатний до самоконтролю. 2. Неадекватно оцінює свої можливості. 3. Не домагається ролі дорослого); група II (4. Поодинокі вияви самоконтролю. 5. Періодично адекватно оцінює себе. 6. Іноді домагається ролі дорослого); група III (7. Контролює себе. 8. Адекватно оцінює свої можливості. 9. Постійно домагається ролі дорослого).

Негативні типові симптоми (НТС): група I (1. Урівноважений. 2. Нелихослівний. 3. Колек-

Таблиця 1

Обробка даних карти симптомокомплексу переживань (КСП)

ПТС			ПСС			НТС			НСС		
1			1			1			1		
2			2			2			2		
3			3			3				3	
4				4		4				4	
5				5		5					5
	6			6		6					6
	7				7	7					
	8				8	8					
	9				9	9					
	10						10				
		11					11				
		12					12				
		13					13				
		14					14				
		15					15				
							16				
							17				
							18				
								19			
								20			
								21			
								22			
								23			
								24			
								25			
								26			
								27			
x 1	x 2	x 4	x 1	x 2	x 3	x 1	x 2	x 4	x 1	x 2	x 3

Таблиця 2

Зведена таблиця виявлених симптомокомплексу переживань

ПТС	ПНС	НТС	НСС	Сума

тивіст. 4. Безкорисливий. 5. Безкомпромісний. 6. Слухняний. 7. Слухається порад. 8. Не схильний до зарозумілості. 9. Працьовитий; група II (10. Іноді дратується. 11. Іноді лихослівний. 12. Іноді індивідуаліст. 13. Схильний до зиску. 14. Іноді пристосовується. 15. Іноді впертий (неслухняний). 16. Як правило, слухається порад. 17. Схильний до зарозумілості. 18. Іноді лінується); група III (19. Дратівливий. 20. Лихослівний. 21. Індивідуаліст. 22. Корисливий. 23. Пристосовується. 24. Упертий (неслухняний). 25. Негативіст. 26. Зарозумілий. 27. Лінивий).

Негативні супутні симптоми (НСС): група I (1. «Безхитрісний». 2. Допитливий); група II (3. Іноді хитрує. 4. Епізодична допитливість); група III (5. Хитрий. 6. Пізнавально-обмежений).

Примітки (констатація виявів): I. ПТС: 1–5 (невластиві кризи: $k = 1$); 6–10 (епізодичні; $k = 2$); 11–15 (виразні: $k = 4$). II. ПСС: 1–3 (невластиві: $k = 1$); 4–6 (епізодичні: $k = 2$); 7–9 (виразні: $k = 3$). III. НТС: 1–9 (невластиві: $k = 1$); 10–18 (епізодичні: $k = 2$); 19–27 (виразні: $k = 4$). IV. НСС: 1–2 (невластиві: $k = 1$); 3–4 (епізодичні: $k = 2$); 5–6 (виразні: $k = 3$).

Резюме (рівневі вияви кризи): 1) відсутні (20–29); 2) вхід у кризу або вихід з кризи (30–40); 3) помірні (41–51); 4) виразні (52–62); 5) пік (63–72).

Методика 2

Симптоми кризи «23 років» (21–24-річні дівчата, жінки).

Позитивні типові симптоми (ПТС): група I (1. Не прагне до самостійності. 2. Нездатна до самоконтролю. 3. Не хвилюється за власні успіхи чи невдачі. 4. Відсутня гордість за власні досягнення. 5. Песимістка. 6. Неадекватно оцінює свої можливості. 7. Не виявляє старанності); група II (8. Поодинокі прагнення до самостійності. 9. Ситуативний самоконтроль. 10. Іноді хвилюється за власні успіхи чи невдачі. 11. Поодинокі вияви гордості за власні досягнення. 12. Песимізм переважають оптимістичним настроєм. 13. Періодично оцінює себе адекватно. 14. Поодинокі вияви старанності); група III (15. Прагне до самостійності. 16. Контролює себе. 17. Хвилюється за власні успіхи (невдачі). 18. Характерна гордість за власні досягнення. 19. Оптимістка. 20. Адекватно оцінює свої можливості. 21. Старанна).

Позитивні супутні симптоми (ПСС): група I (1. Безвідповідальна. 2. Неорганізована. 3. Не вміє співпрацювати. 4. Не домагається ролі дорослого. 5. Не виявляє впертості як наполегливості); група II (6. Поодинокі вияви відповідальності. 7. Ситуативна організованість. 8. Співпрацює епізодично. 9. Іноді домагається ролі дорослого. 10. Пооди-

Таблиця 3

Обробка даних карти симптомокомплексу переживань (КСП)

ПТС			ПСС			НТС			НСС		
1			1			1			1		
2			2			2			2		
3			3			3			3		
4			4			4			4		
5			5			5				5	
6				6		6				6	
7				7		7				7	
	8			8			8			8	
	9			9			9				9
	10			10			10				10
	11				11		11				11
	12				12		12				12
	13				13		13				
	14				14		14				
		15			15			15			
		16						16			
		17						17			
		18						18			
		19						19			
		20						20			
		21						21			
x 1	x 2	x 4	x 1	x 2	x 3	x 1	x 2	x 4	x 1	x 2	x 3

Таблиця 4

Зведена таблиця рівнів симптомокомплексу переживань

ПТС	ПНС	НТС	НСС	Сума

нокі вияви впертості як наполегливості); група III (11. Відповідальна. 12. Організована. 13. Уміє співпрацювати. 14. Постійно домагається ролі дорослого. 15. Постійна впертість як наполегливість).

Негативні типові симптоми (НТС): група I (1. Урівноважена. 2. Безпосередня. 3. Колективістка. 4. Безкомпромісна. 5. Слухняна. 6. Незадрісна. 7. Безкорислива); група II (8. Іноді дратується. 9. Іноді хитрує. 10. Іноді індивідуалістка. 11. Іноді пристосовується. 12. Здебільшого прислухається до порад. 13. Поодинокі вияви заздрості. 14. Може бути корисливою); група III (15. Дратівлива. 16. Хитра. 17. Індивідуалістка. 18. Пристосованка. 19. Негативно ставиться до порад. 20. Заздрісна. 21. Безкорислива).

Негативні супутні симптоми (НСС): група I (1. Старанна. 2. Нелихослівна. 3. Толерантна. 4. Небайдужа); група II (5. Поодинокі вияви старанності. 6. Іноді лихослівна. 7. Іноді зухвала. 8. Буває байдужою); група III (9. Недбала. 10. Лихослівна. 11. Зухвала. 12. Байдужа).

Примітки (констатація виявів): I. ПТС: 1–7 (невластиві кризи: $k = 1$); 8–14 (епізодичні: $k = 2$); 15–21 (виразні: $k = 4$). II. ПСС: 1–5 (невластиві: $k = 1$); 6–10 (епізодичні: $k = 2$); 11–15 (виразні: $k = 3$). III. НТС: 1–7 (невластиві: $k = 1$); 8–14 (епізодичні: $k = 2$); 15–21 (виразні: $k = 4$). IV. НСС: 1–4 (невластиві: $k = 1$); 5–8 (епізодичні: $k = 2$); 9–12 (виразні: $k = 3$).

Резюме (рівневі вияви кризи): 1) відсутні (23–34); 2) вхід у кризу, або вихід з кризи (35–46); 3) помірні (47–58); 4) виразні (59–70); 5) пік (71–83).

Висновки. Отже, на основі викладеного вище можемо резюмувати таке:

1. Велика нормативна криза «23 років» («криза входження в дорослість») як психогенне й соці-

альне явище життєвого шляху зіставляється з віковими інтервалами, ширшими від своєї календарної назви, яка визначається кульмінацією типової симптоматики.

2. Отримані емпіричні дані унеможливають суб'єктивне тлумачення її змісту й екстраполюються для розуміння особливостей наступних вікових нормативних криз.

3. Найближчими дослідницькими перспективами є вдосконалення наявного й розроблення новітнього дослідницького інструментарію для вивчення психології таких криз і суміжних із ними стабільних періодів уже в старших життєвих стадіях (наприклад, мала криза «27 років», велика криза «33 років»).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рум'янцев Н. Педологія. Наука про дітей. Початок, розвиток, відношення до педагогіки / за ред. В. Сімовича. Харків ; Берлін : Наркомосвіта УРСР, 1922. 96 с.
2. Кондратенко Л. О. Питання періодизації психічного розвитку в історії вітчизняної психології (кінець XIX – початок XXI століття). *Актуальні проблеми сучасної української психології* : наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ : Нора-Друк, 2003. Вип. 23. С. 146–156.
3. Поліщук В. М. Віковий кризовий розвиток людини від дня народження до дорослості. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга», 2022. 459 с.
4. Поліщук В. М., Поліщук С. А. Нормативні кризи як феномен вікового розвитку. *Psychological patterns of social processes and personality development in modern society* : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. 524 p. С. 348–370.